

המרחב החברתי והיווצרות הקבוצות*

פייר בורדיה

בניית תיאוריה של המרחב החברתי מחייבת היתקנות מן התיאוריה המרקסיסטית בשורת עניינים.¹ ראשית, מן הנטייה להעדיף ישויות חומריות (במקרה זה – הקבוצות הממשיות, שאת מספרן, גבולותיהן, חבריהן וכו' מתיימרים להגדיר) על חשבון יחסים; שנית, היתקנות מן האשליה האינטלקטואליסטית, שבגללה מתייחסים למעמד התיאורטי – שאותו מגדיר המלומד – כאילו הוא מעמד ממשי, קבוצה מגויסת בפועל; שלישית, היתקנות מן האקונומיזם, המוביל לרדוקציה של השדה החברתי, שהוא מרחב רב-ממדי, לשדה הכלכלי גרידא, כלומר לתחום יחסי הייצור הכלכלי, שנחשבים בתפיסה האקונומיסטית לקואורדינטות הבלעדיות המגדירות את העמדה החברתית. ולבסוף, היתקנות מן האובייקטיביזם הכרוך באינטלקטואליזם ומוביל להתעלמות מהמאבקים הסמליים המתרחשים בשדות השונים – מאבקים על עצם ייצוגו של העולם החברתי ובייחוד על קביעת המדרג בתוך כל שדה ושדה ובין השדות השונים.**

יכולתי כמובן להישמע קרוב יותר למרקס, אילו למשל מתחתי את המושג "עמדה ביחסי הייצור" ואילצתי את פירושו של הביטוי לפי צרכי ברוח אחת מאותן שיטות "קריאה" סטרוקטורליסטיות, המאפשרות לייצר מרקס משופץ בהתאם לטעם המודרני, יותר מרקסיסטי ממרקס. כך יכולתי לשלב את היתרונות הנובעים מהשתייכות לחוג המאמינים במרקס עם רווחי ההיבדלות שבכפירה במשנתו. אבל כולנו הפנמנו בעל כורחנו, ביודעין או שלא ביודעין, את הבעיות שהוריש לנו מרקס ואת הפתרונות המוטעים שהציע להן –

* התפרסם במקור: Pierre Bourdieu, 1984. "Espace social et genèse de 'classe'," *Actes de la recherche en sciences sociales* 52–53: 3–12. תרגום מצרפתית ועריכה מדעית: גדי אלגזי. גרסה ראשונה של הטקסט, המבוססת על התרגום לאנגלית, הוכנה על ידי רקפת סלע-שפי. כל ההערות המסומנות בכוכביות הן של העורך המדעי.

¹ זוהי גרסה מורחבת של הרצאה שנשאתי באוניברסיטת פרנקפורט על המיין בפברואר 1984 במסגרת סדרת הרצאות על מדעי החברה והרוח.

** בורדיה מדבר כאן על שבר (rupture) לעומת המסורת המרקסיסטית ומשתמש באותו ביטוי עצמו שבו נהגו כמה מפרשני מרקס, ובמיוחד לואי אלתוסר (Louis Althusser, 1918–1990), לציין את השבר שמפריד לדעתם את "מרקס המוקדם", ה"הומניסטי" או ה"טרום-מרקסיסטי" מ"מרקס המאוחר". העקיצה מכוונת במיוחד כלפי אלתוסר, שזוהה כאחד הדוברים העיקריים של הסטרוקטורליזם המרקסיסטי וטען ש"שבר אפיסטמולוגי" של ממש מפריד בין מרקס המוקדם, ההומניסטי וההגליאני, לבין מרקס המאוחר.

ההבחנה בין "המעמד-כשלעצמו" ל"מעמד-עבור-עצמו", בין מעמד הפועלים לפרולטריון וכן הלאה — עד כדי כך שאסור לחשוש לפנות פנייה חדה בכיוון ההפוך.

המרחב החברתי

כצעד ראשון אפשר לחשוב על הסוציולוגיה כמעין טופולוגיה חברתית. ברוח זו אפשר לייצג את העולם החברתי כמרחב (רב-ממדי), הבנוי בהתאם לעקרונות בידול או חלוקה, הנקבעים על ידי מכלול התכונות הפעילות בעולם החברתי הנדון — כלומר אותן תכונות המסוגלות להעניק למחזיקים בהן עוצמה, כוח בתוך אותו עולם. אנשים וקבוצות יוגדרו אז על פי עמדותיהם היחסיות במרחב זה. כל אחד מהם מוגבל לעמדה או לקבוצה מתוחמת היטב של עמדות סמוכות (כלומר, לאזור מסוים במרחב), ואי-אפשר לתפוס בפועל — אף שאפשר לעשות זאת במחשבה — שני אזורים מנוגדים באותו מרחב. במידה שהתכונות שנבחרו כדי לכונן את המרחב הזה הן אכן תכונות פעילות, ניתן לתאר את המרחב גם כשדה של כוחות, כלומר כמכלול של יחסי כוח אובייקטיביים, הכופים את עצמם על כל מי שנכנס לשדה, ושאינן לבצע רדוקציה שלהם לכוונות של הנפשות הפועלות ואפילו לא לאינטראקציות הישירות ביניהן.²

התכונות הפעילות, שבהן בחרנו כעקרונות המכוננים את המרחב החברתי, הן סוגים שונים של כוח או הון העובר לסוחר בשדות השונים. ההון יכול להתקיים כשהוא מגולם באובייקטים [objectivé], כלומר בצורת נכסים חומריים, או — במקרה של הון תרבותי — כשהוא מוטמע בגופם של אנשים [incorporé]; לעתים ניתנת לו גם ערכה משפטית [בצורת תואר מחייב]. ההון מייצג את הכוח לשלוט בשדה כלשהו ברגע נתון, וליתר דיוק — לשלוט בתוצר הצבור של העבודה שנעשתה בו בעבר (ובייחוד בכלל אמצעי הייצור), ובה בעת במנגנונים, המבטיחים כרגיל את ייצורה של קטגוריה מסוימת של נכסים, ובאמצעותם — לשלוט במכלול שלם של הכנסות ורווחים. סוגי ההון השונים, בדומה לקלפי זכיה במשחק קלפים, הם הכוחות הקובעים את סיכויי הרווח בשדה נתון (למעשה, לכל שדה או תת-שדה מתאים סוג מסוים של הון המוכר ככוח או כמושא מאבק [enjeu] במסגרת אותו שדה). לדוגמה, כמות ההון התרבותי שבידי מישהו (והוא הדין בשינויים המתאימים גם ביחס להון כלכלי) קובעת את סך סיכויי הרווח שלו בכל המשחקים, שבהם ההון התרבותי הוא אפקטיבי; באופן כזה היא גם תורמת לקביעת עמדתו במרחב החברתי (במידה שעמדות במרחב החברתי נקבעות לפי הצלחה בשדה התרבותי).

ניתן אפוא להגדיר את עמדתו של מישהו במרחב החברתי לפי העמדה שהוא תופס

² אפשר היה אולי לחשוב שמספיק לחקור את האינטראקציות והמגע ומשא הממשי בין הנפשות הפועלות כדי להינתק מן הסובסטנציאליזם ולאמץ דרך חשיבה רלציונלית. אבל לאמיתו של דבר, ההזדהויות והיריבויות הפרקטיות, הכרוכות במגע ישיר ובאינטראקציות (יחסי שכנות) — יכולות להוות מכשול לבניית סולידריות המבוססת על קרבה במרחב התיאורטי.

בשדות השונים, כלומר בהתאם למצבו במסגרת חלוקת הכוחות הפועלים בכל אחד מהם. אלה הם בעיקר ההון הכלכלי לסוגיו השונים, ההון התרבותי, ההון החברתי, וההון הסמלי – הנקרא בדרך כלל "יוקרה", "שם טוב", "מוניטין" וכיוצא באלה – שהוא האופן שבו צורות ההון השונות נתפסות ומקבלות הכרה כלגיטימיות. אפשר לפיכך לבנות דגם מפורט של השדה החברתי בכללותו, המאפשר לתאר את עמדתו של מישור בכל מרחבי התחרות האפשריים (וזאת מתוך הנחה שאף שלכל שדה יש היגיון ומדרג משלו, המדרג שהתבסס בין סוגי ההון השונים והזיקה הסטטיסטית שבין סוגים שונים של נכסים, מובילים לכך שהשדה הכלכלי נוטה להשליט את מבנהו על השדות האחרים).

אפשר לתאר את השדה החברתי כמרחב רב-ממדי של עמדות, שבו כל עמדה מוגדרת כפונקציה של מערכת רב-ממדית של קואורדינטות שערכיהן תואמים את ערכיהם של המשתנים הרלוונטיים השונים. וכך, בממד הראשון, הנפשות הפועלות מפורזות במרחב בהתאם לכמות הכוללת של ההון שברשותן, ובממד השני – בהתאם להרכב ההון שבו הן מחזיקות, כלומר, לפי המשקל היחסי של סוגי הנכסים השונים בתוך כלל נכסיהן.³

סוגי ההון השונים (המוטמעים בגופם של הסוכנים או מגולמים באובייקטים), אשר משמשים אמצעים לניכוס התוצר של העבודה החברתית הצבורה, מחולקים בכל רגע נתון באופן מסוים בכל אחד ואחד מן השדות החברתיים. חלוקתם מגדירה את מצב יחסי הכוחות (אשר יכולים להתמסד בצורת סטטוס חברתי יציב, לקבל הכרה חברתית או עיגון משפטי) שבין הנפשות הפועלות, המוגדר אובייקטיבית לפי עמדתם ביחסים אלה. חלוקת סוגי ההון השונים קובעת את הכוחות הממומשים או הפוטנציאליים בתוך השדות השונים ואת סיכויי הגישה לרווחים הספציפיים שהם מציעים.⁴

הכרת עמדה חברתית מסוימת במרחב זה מחייבת הן את ידיעת התכונות הטבועות

³ מחקר סטטיסטי יכול לתפוס יחסי כוחות אלה רק בצורת תכונות, הזוכות לעתים להכרה משפטית בצורת תעודות ותארים שמעידים על החזקה בנכסים כלכליים, תרבותיים (תארים אקדמיים) או חברתיים (תוארי אצולה). הדבר מסביר את הקשר בין מחקר אמפירי של מעמדות חברתיים לבין גישות תיאורטיות, התופסות את המבנה החברתי כריבוד [stratification], הנתפס בתור המרחק היחסי המפריד אנשים מאמצעי הניכוס ("המרחק ממוקד הערכים התרבותיים", בניסוחו של האלבוואקס [Maurice Halbwachs, 1877–1945], תפיסה שמרקס עצמו משתמש בה כשהוא מדבר על "המונים חסרי נכסים").

⁴ בעולמות חברתיים מסוימים נוספים לעקרונות החלוקה הקובעים את מבנה המרחב החברתי (כגון כמות ההון ומבנה ההון), עקרונות חלוקה בלתי תלויים יחסית בנכסים כלכליים או תרבותיים, כגון שיוך אתני או דתי. במקרים כאלה פיזור הנפשות הפועלות במרחב החברתי נראה כתוצר הצטלבות של שני מרחבים שחלקית אינם תלויים זה בזה: קבוצה אתנית, הממוקמת בעמדה נמוכה יותר במרחב הקבוצות האתניות, יכולה לתפוס עמדה בכל השדות – ובכללם השדות הגבוהים ביותר, אבל שיעור הייצוג שלה בהם יהיה נמוך יותר מזה של קבוצות אתניות הנמצאות בעמדה גבוהה יותר. לפיכך אפשר לאפיין כל קבוצה אתנית לפי העמדות החברתיות של חבריה, לפי טווח הפיזור של אותן עמדות ולפי רמת הלכידות החברתית שלה למרות הפיזור הזה (סולידריות על בסיס אתני יכולה לעתים להוביל להופעת צורות מסוימות של מוביליות חברתית קולקטיבית).

בסוכנים עצמם (מצבם) והן את ידיעת תכונותיהם הרלציונליות (עמדתם היחסית). דבר זה בולט במיוחד בקרב אלה שתופסים עמדות ביניים או עמדות בינוניות. אלה, בנוסף לערכים הממוצעים או הקציוניים של תכונותיהם, חבים כמה מן המאפיינים הטיפוסיים ביותר שלהם לכך שהם ממוקמים בין שני הקטבים של השדה, בנקודה הנייטרלית של המרחב, ולניסיונותיהם לשמור על איזון בין שתי העמדות הקיצוניות.

מעמדות על הנייר

על בסיס הכרת מרחב העמדות ניתן לבצע בו חיתוכים ולהגדיר מעמדות [classes], במובן הלוגי של המילה – מכלול של נפשות פועלות התופסות עמדות דומות*, אשר כיוון שהן נמצאות בתנאים דומים והיו כפופות להתניות דומות, סביר מאוד שיהיו להן נטיות ואינטרסים דומים, ולפיכך ייצרו פרקטיקות דומות וינקטו עמדות דומות. זהו "מעמד-על-הנייר" שיש לו קיום תיאורטי, כמו של כל תיאוריה: בתור תוצר של סיווג הסברי, הדומה מאוד לסיווגים שעורכים בוטניקאים או זואולוגים, הוא מאפשר להסביר ולחזות פרקטיקות ותכונות של המושאים המסווגים – ובכלל זה את הדרך שבה הם מתקבצים. אין זה מעמד ממש, מעמד בפועל במובן של קבוצה המגויסת למאבק; במובן חמור ניתן לקרוא לו מעמד אפשרי [או מעמד מסתבר, *classe probable*], שכן מדובר בקבוצת האנשים שיהיה קל יותר לגייסם לפעולה משותפת לעומת קבוצה אחרת כלשהי.

לכן, בניגוד לרלטיביזם הנומינליסטי, המבטל את ההבדלים החברתיים בכך שהוא רואה בהם יצירים תיאורטיים גרידא, צריך להדגיש שאכן קיים מרחב אובייקטיבי, הקובע אילו עמדות חברתיות עולות זו עם זו בקנה אחד ועד כמה הן קרובות או רחוקות זו מזו. אך בניגוד לריאליזם של המושאים התיאורטיים (או הראיפיקציה של המושגים),** צריך להדגיש כי למעמדות שאפשר לבודד בתוך המרחב החברתי (למשל לצורך ניתוח סטטיסטי, שהוא האמצעי היחיד להמחשת מבנה המרחב החברתי), אין קיום כקבוצות ממשיות. וזאת, למרות שניתן להסביר בעזרתן את סבירות התהוותן של קבוצות הלכה למעשה – של משפחות (הומוגמיה), מועדונים, התאגדויות, ואפילו "תנועות" איגוד-מקצועיות או פוליטיות. מה שקיים הוא מרחב של יחסים, שהוא ממשי בדיוק כמו המרחב הגיאוגרפי. כדי לנוע בחלל זה

* המקור עושה כאן שימוש בריבוי המשמעות של המילה *classe*, שפירושה הן מעמד – ובכלל זה מעמד חברתי, הן קבוצה בלוגיקה (קבוצת גורמים בעלי מכנה משותף כלשהו, המתקבלת כתוצאה מהפעלת עקרון סיווג מסוים) והן כיתה (כמו כיתת בית ספר). כאשר בורדיה מגדיר "מעמד על הנייר" כ-*classe* "במובן הלוגי של המילה", כוונתו למה שמכונה בעברית קבוצה (קבוצת כל האנשים שיש להם מכנה משותף מסוים). התרגום משתדל לשמור על המונח "מעמד" כדי לאפשר לעקוב אחר הדיאלוג הביקורתי שבורדיה מפתח במאמר עם המסורת המרקסיסטית, בשעה שהוא לוקח אחד ממושגי היסוד שלה – מעמד – ויוצק בו תוכן שונה.

** הנטייה לנהוג בתוצר ההמשגה התיאורטית כאילו הוא ישות הקיימת במציאות, שאפשר ליחס לה תכונות ולתאר אותה ככוח פועל במציאות.

יש לשלם בעבודה, במאמץ, ובייחוד בזמן (לנוע מלמטה כלפי מעלה פירוש הדבר לעלות, לטפס, לשאת את חותם המאמץ והצלקות שהוא משאיר אחריו). אפשר למדוד את המרחקים במרחב זה גם בזמן (למשל, הזמן הדרוש כדי להתקדם או כדי להמיר נכסים מסוג אחד באחרים). הסבירות ששורת אנשים יהפכו לתנועה מאורגנת, המצוידת במנגנון, בדוברים וכן הלאה (אותם דברים שבגללם אנחנו יכולים לדבר על "מעמד"), עומדת ביחס הפוך למרחק המפריד ביניהם במרחב החברתי. הסבירות שאפשר יהיה לאגד בפועל או באופן נומינלי בלבד (באמצעות נציגות) שורת אנשים עולה ככל שהם סמוכים יותר זה לזה במרחב החברתי ושייכים למעמד מתוחם באופן צר ולפיכך הומוגני יותר. עם זאת, ברית בין אלה שקרובים ביותר זה לזה לעולם אינה הכרחית, אינה גורלם הבלתי נמנע (שכן תחרות ישירה ומיידית ביניהם יכולה לפעול כחיץ שמפריד ביניהם), כשם שברית בין אלה שמרוחקים יותר מכול זה מזה במרחב החברתי לעולם אינה בלתי אפשרית לחלוטין. יש אמנם יותר סיכוי לגייס לאותה קבוצה ממשית פועלים, מאשר לקבץ יחד את כלל הפועלים והפוסים, ואף על פי כן — למשל בשעת משבר בינלאומי — אפשר ליצור ברית על בסיס זיקות של זהות לאומית (וזאת בין היתר מפני שלכל מרחב לאומי חברתי, כתוצאה מן ההיסטוריה הייחודית שלו, יש מבנה ייחודי, למשל מבחינת הפערים בשדה הכלכלי).

כמו את ההווה על פי אריסטו, גם את העולם החברתי אפשר לבטא ולכונן בדרכים שונות. אפשר לתפוס אותו, לבטאו ולכונן אותו בפועל לפי עקרונות ראייה וחלוקה [vision et division] שונים — למשל לפי חלוקה אתנית. עם זאת, להתאגדויות, המבוססות על מבנה המרחב כאשר בונים אותו במונחים של חלוקת ההון, יש סיכוי רב יותר להיות יציבות ובנות קיימא, בעוד שדפוסי התאגדות אחרים חשופים תמיד לפילוגים וניגודים, הנובעים מן המרחק המפריד את חבריהם במרחב החברתי. לדבר על מרחב חברתי פירושו שאי־אפשר לקבץ כל אחד עם כל אחד תוך התעלמות מן ההבדלים היסודיים, בייחוד אלה הכלכליים והתרבותיים. אך דבר זה אינו מוציא לחלוטין מכלל אפשרות, שאנשים יאורגנו בהתאם לעקרונות חלוקה אחרים — למשל לפי חלוקה אתנית או לאומית. מוכרחים בכל זאת להעיר שחלוקות כאלה קשורות בדרך כלל לעקרונות החלוקה הבסיסיים; הקבוצות האתניות, למשל בארצות הברית, כפופות בעצמן לחלוקה היררכית גסה במרחב החברתי (למשל בתיווכו של המשתנה של ותק ההגירה — פרט לשחורים).⁵

כאן מסתמן הנתק הראשון מהמסורת המרקסיסטית, הנוטה לאחת משתי האפשרויות: או שמזהים בה מניה וביה את המעמד התיאורטי עם המעמד הממשי, כלומר מבלבלים בין דברים הגיוניים לבין הגיון הדברים, כפי שטען מרקס נגד הגל;^{*} או — כאשר מבחינים בין השניים ומציבים את "המעמד כשלעצמו", המוגדר על פי מכלול תנאים אובייקטיביים, בניגוד ל"מעמד עבור

⁵ הדברים חלים גם על היחסים שבין מרחב גיאוגרפי למרחב חברתי. שני המרחבים לעולם אינם חופפים לגמרי; עם זאת, הבדלים מסוימים, הנחשבים בדרך כלל לאפקט של המרחב הגיאוגרפי — כגון האפוזיציה שבין מרכז לפריפריה — הם תוצאה של המרחק במרחב החברתי, כלומר של הפיזור הבלתי שווה של סוגי ההון השונים במרחב הגיאוגרפי.

* בורדיה משתמש כאן ובמקומות רבים אחרים בניסוחו של מרקס באחד מכתביו המוקדמים, "ביקורת

עצמו, המוגדר על בסיס גורמים סובייקטיביים – מתארים את המעבר מן האחד לשני (הנתפס ממש כעלייה בדרגה אונטולוגית), לפי היגיון דטרמיניסטי לחלוטין או וולונטריסטי לגמרי. במקרה הראשון, המעבר נתפס ככורח לוגי, מכני או אורגני (השתנות הפרולטרין ממעמד כשלעצמו למעמד עבור עצמו מוצגת כתוצר בלתי נמנע של הזמן, של "הבשלת התנאים האובייקטיביים"); במקרה השני, רואים במעבר הזה תולדה של "התעוררות התודעה" הפרולטרית, הנתפסת כ"התעוררות ההכרה" בתיאוריה בהדרגתה הנאורה של המפלגה. בשני המקרים נעלם מן העין אותו תהליך אלכימי מסתורי שבמהלכו מגיחה מתוך התנאים הקולקטיביים האובייקטיביים "הקבוצה הנאבקה", הקולקטיב המואנש, שחקן היסטורי המנסח לעצמו את יעדיו שלו.

וכך, בהינף קולמוס, נעלמות השאלות העקרוניות ביותר: ראשית, עצם השאלה בדבר טיבה של הפעולה הפוליטית, כלומר בדבר פעולתם הייחודית של אלה אשר בשם ההגדרה התיאורטית של ה"מעמד", מייחסים לחבריו אותם יעדים הנחשבים רשמית ליעדים שהולמים יותר מכול את האינטרסים ה"אובייקטיביים" – כלומר התיאורטיים – שלהם; זוהי שאלת העבודה שהם משקיעים כדי לייצר – אם לא את המעמד המגויס עצמו, לפחות את האמונה בקיומו של המעמד, שעליה מתבססת סמכותם של דובריו. שנית, נעלמת שאלת היחס בין הסיווגים, המתיימרים להיות אובייקטיביים, שמייצר המלומד (כמוהו כזואולוג) – לבין הסיווגים, שמיוצרים כל הזמן על ידי האנשים עצמם כחלק מקיומם היומיומי, ואשר באמצעותם הם מנסים לשנות את עמדתם במסגרת הסיווגים האובייקטיביים או אפילו לשנות את עצם העקרונות הבסיסיים של הסיווגים האלה.

תפיסת העולם החברתי והמאבק הפוליטי

גם התיאוריה האובייקטיביסטית הנוקשה ביותר חייבת לשלב בתוכה את האופן שבו האנשים מייצגים לעצמם את העולם החברתי; ליתר דיוק, היא צריכה לקחת בחשבון את תרומת הנפשות הפועלות לבניית דמותו של העולם החברתי, ובאופן זה – לבניית העולם עצמו, באמצעות עבודת הייצוג (בכל המובנים של המילה) שאנשים עושים כל הזמן כדי להשליט את הדרך שבה הם רואים את העולם החברתי או את האופן שבו הם תופסים את עמדתם בתוכו, את זהותם החברתית. הדרך שבה נתפס העולם החברתי היא תוצר של הבניה חברתית כפולה: מן הצד ה"אובייקטיבי", היא מובנית חברתית, מפני שהתכונות המיוחסות לאנשים או למוסדות אינן נתפסות כסך של תכונות בלתי תלויות זו בזו אלא במסגרת של צירופים שסבירות הופעתם מאוד לא-אחידה (מן הבחינה הזו, ממש כשם שחיות בעלות נוצות נוטות להצמיח כנפיים יותר מחיות בעלות פרווה, כך מי שיש לו הון תרבותי של ממש סביר שיימנה עם קהל המבקרים במוזיאונים יותר מאשר מי שאין לו הון כזה). הדרך שבה נתפס העולם החברתי מובנית גם מן הצד ה"סובייקטיבי", משום שדפוסי הקליטה וההערכה

פילוסופיית המשפט של הגל" (Marx 1969 (1843), 216). מרקס טוען כנגד הגל שזה מבלבל בין הגיון הדברים הממשי, ההיגיון החברתי (Logik der Sache), לבין דברים הנגזרים הגיונית (Sache der Logik) ומצפה מן העולם הממשי להתנהג בהתאם לשיקולים התיאורטיים, במקרה זה – מן המדינה הממשית להתנהג בהתאם למושג המדינה.

הזמינים לשימוש ברגע נתון – בייחוד אלה שמשוקעים בשפה – הם תוצר מאבקים סמליים קודמים, והם מבטאים – בשינוי צורה זה או אחר – את מצב יחסי הכוחות הסמליים.

למרות ההבניה ה"אובייקטיבית", אפשר לתפוס את מושאי העולם החברתי ולבטא אותם בדרכים שונות: ראשית, מפני שבדומה לאובייקטים של עולם הטבע, יש בהם תמיד מידה של אי-מוגדרות ועמעום (למשל כתוצאה מכך שגם צירופי התכונות הקבועים ביותר מבוססים בסך הכול על זיקות סטטיסטיות בין תכונות שניתנות להמרה זו בזו); שנית, משום שבתור אובייקטים היסטוריים מושאים אלה משתנים עם הזמן, ולפיכך גם משמעותם – כיוון שהיא תלויה במה שיתרחש בעתיד – תלויה ועומדת כל הזמן על בלימה, שרויה בציפייה עדיין ולפיכך אינה מוגדרת וסגורה לגמרי. מרכיב זה של המשחק – אי-הוודאות – הוא הבסיס לריבוי דרכי תפיסת העולם, וריבוי זה קשור מצדו בריבוי נקודות המבט החברתיות. עליו מבוססים גם כל המאבקים הסמליים על ייצורה והשלטתה של הדרך הלגיטימית לתפוס את העולם; ליתר דיוק, עליו מתבססות כל אסטרטגיות ה"הטענה" הקוגניטיביות, המטעינות את האובייקטים של העולם החברתי במשמעות, בכך שהן מצביעות אל מִעֵבֶר לאיכויותיהם הגלויות לעין של האובייקטים וממקמות אותם ביחס לעתיד או לעבר. התייחסות זו לעבר ולעתיד יכולה להיות מובלעת ולא מנוסחת, באמצעות מה שהוֹסֵרֶל כינה זכירה והטרמה [ré-tention, protention] – דפוסים פרקטיים של צפייה לעתיד ושל תפיסת העבר שאינם כרוכים בנקיטת עמדה ביחס לעתיד או לעבר בתור שכאלה.* ההתייחסות לעבר או לעתיד יכולה להיות מפורשת, כמו במאבקים פוליטיים, שבהם פונים כל העת אל העבר (בנייה בדיעבד של עבר תפור לצורכי ההווה: "לפאייט, אנחנו פה!")** ובייחוד אל העתיד (הנבואה היוצרת את העתיד) כדי לקבוע, לתחום ולהגדיר את משמעותו הפתוחה תמיד של ההווה.

לומר שתפיסת העולם החברתי כרוכה בקונסטרוקציה שלו אין פירושו בשום פנים ואופן לאמץ תיאוריה אינטלקטואליסטית של ההכרה: ההתנסות בעולם החברתי ועבודת הבנייה הכרוכה בכך מתרחשות בעיקרן ברמת הפרקטיקה, מתחת לרמת הייצוג המפורש וההתבטאות המילולית. תחושת העמדה שאותה תופסים במרחב החברתי (מה שגופמן

* הוסרל (Edmund Husserl, 1859–1938) הבחין במסגרת הפנומנולוגיה שלו בין זכירה מודעת של העבר לבין retention, נוכחותו של מצב קודם של אקט התפיסה בהכרה, כמעין הווה מורחב המשתרע מעט מעבר להווה הנתפס באותו רגע ממש; במונח protention השתמש כדי לציין את תפיסת הרגע הבא, הנצפה.

** דברים שיוחסו לגנרל האמריקני פרשינג בנאום שנשא ביום העצמאות האמריקני בפריס על קברו של לפאייט, לאחר נחיתת הכוחות האמריקניים בצרפת בשנת 1917. האריסטוקרט הצרפתי לפאייט (Marquis de Lafayette, 1757–1834) התנדב להילחם במלחמת העצמאות האמריקנית נגד הבריטים ולאחר מכן מילא תפקיד מרכזי במהפכה הצרפתית. האמירה "לפאייט, אנחנו פה!" מציגה את הכוחות האמריקניים שנלחמו לצד צרפת במלחמת העולם הראשונה כמי שמשיבים חוב היסטורי של האמריקנים לצרפתים שתמכו בהם במלחמת העצמאות האמריקנית.

מכנה *the sense of one's place*, יכולתו של אדם "להרגיש מה המקום שלו" קרובה יותר לסוג של לא-מודע מעמדי מאשר ל"תודעה המעמדית" במובנה המרקסיסטי. זוהי התמצאות מעשית במבנה החברתי בכללותו, שמתגבשת מתוך תחושת העמדה שתופסים באותו מבנה. הקטגוריות שבאמצעותן נתפס העולם החברתי נוצרות בעיקרן מהטמעה של המבנים האובייקטיביים של המרחב החברתי. לכן הן מטות את האנשים לתפוס את העולם החברתי כמות שהוא ולקבל אותו כמובן מאליו במקום להתקומם נגדו ולהציע במקומו אפשרויות אחרות ואפילו מנוגדות. אדם שחש "מה המקום שלו", יודע "מה הוא יכול להרשות לעצמו"; באופן זה כרוכה תחושה זו בהשלמה בלתי מפורשת עם מיקומו, ביכולת לחוש מה מותר ומה אסור ("זה לא בשביל אנשים כמונו"), כלומר לחוש את המרחק שצריך לסמן ולהקפיד עליו, לכבד אותו ולדאוג שאחרים יכבדו אותו. תחושה זו מתחזקת ככל שתנאי הקיום קשים יותר ועקרון המציאות נאכף באופן נוקשה יותר (מכאן הריאליזם העמוק, המאפיין בדרך כלל את השקפת העולם של הנשלטים: כמין אינסטינקט הישרדות המעוצב חברתית, הוא יכול להיתפס כמשהו שמבטיח הישרדות רק מתוך התייחסות לייצוג חיצוני, ולפיכך גם נורמטיבי — של "האינטרס האובייקטיבי" של אלה שנעזרים בו כדי לחיות או לשרוד).⁶

לכן, אם יחסי הכוחות האובייקטיביים נוטים לשעתק את עצמם באמצעות האופנים שבהם נתפס העולם החברתי, הרי זה מפני שעקרונות הבנייה של השקפת העולם מושרשים במבנים האובייקטיביים של העולם החברתי ומשום שיחסי הכוחות נוכחים גם בתודעת האנשים בדמותן של קטגוריות התפיסה של היחסים הללו. ואולם אותה מידה של היעדר מוגדרות ועמעום, המאפיינות את האובייקטים של העולם החברתי, בצירוף האופי המעשי, הטרומ-רפלקסיבי, המובלע של דפוסי הקליטה וההערכה המופעלים עליהם — הם נקודת המשען הארכימדית, המציעה עצמה אובייקטיבית כבסיס לפעולה הפוליטית. הכרת העולם החברתי — ליתר דיוק, הקטגוריות המאפשרות להכיר אותו — הם מושאי המאבק בה"א הידיעה, שסביבם מתנהל המאבק הפוליטי. זהו מאבק תיאורטי ופרקטי כאחד על הכוח

⁶ חוש מציאות זה אינו מחייב בשום אופן את קיומה של "תודעה מעמדית" במובן הסוציולוגי (וזהו עדיין המובן הכי ריאלי שאפשר לייחס למונח זה), כלומר של ייצוג מפורש של העמדה שאנשים תופסים במבנה החברתי ושל האינטרסים הקולקטיביים התואמים לה. עוד פחות מכך משתמעת ממנו תיאוריה של מעמדות חברתיים, שמצריכה לא רק מערכת סיווגים, המבוססת על עקרונות מפורשים ומקושרים לוגית, אלא גם הכרה מדויקת של המנגנונים היוצרים אותה. יש להיפטר מהתפיסה המטפיזית של "התעוררות התודעה" או של הבלחת התודעה המעמדית — מין "אני חושב משמע אני קיים" מהפכני של התודעה הקולקטיבית של הישות המואנשת; לשם כך, מספיק אם ניזכר בתנאים המוקדמים הכלכליים והחברתיים שמאפשרים אותה צורה של ריחוק מההווה הנשלט על ידי הפרקטיקה, ריחוק שהוא התנאי המוקדם לעיצובו ולניסוחו של ייצוג מפותח של העתיד הקולקטיבי. זה מה שניסיתי לתאר בקווים כלליים בניתוח היחס בין תודעת הזמן — במיוחד הנטייה לחישוב כלכלי — לבין התודעה הפוליטית בקרב פועלים אלג'יראים [ראו: Bourdieu 1979; Bourdieu et al. 1963].

לשמר את העולם החברתי או לשנותו באמצעות שימור או שינוי הקטגוריות של תפיסת העולם.

היכולת לתת לדברים קיום מפורש, להוציא אותם לאור, לפרסם בציבור (כלומר לתת קיום אובייקטיבי, גלוי לעין, אפילו רשמי) את מה שקודם לכן לא היה לו קיום אובייקטיבי וקולקטיבי ולכן נשאר בגדר חוויה אינדיבידואלית או סדרתית — למשל מצוקה עמוקה [malaise], חרדה, ציפייה, אי-שקט — יכולת זו מייצגת כוח חברתי עצום. זהו הכוח ליצור קבוצות באמצעות יצירת ההבנה המשותפת [sens commun],* הקונסנזוס המפורש של הקבוצה כולה. עבודת קטגוריזציה זו — עבודת פירוש וסיווג — מתבצעת בעצם כל הזמן, בכל רגע ורגע של הקיום היומיומי. היא נעשית במהלך מאבקים, שבהם מתעמתים השחקנים החברתיים זה עם זה בשאלת משמעותו של העולם החברתי, מתעמתים על עמדתם בתוכו ועל זהותם החברתית בכך שהם משתמשים במגוון צורות של ברכה וגינוי, דברי שבח והלל, איחולים ומחמאות, עלבונות, תוכחות, ביקורות, האשמות, השמצות וכדומה. אין זה מקרה שהפועל היווני katégoresthai, שממנו קיבלנו את ה"קטגוריות" וה"משפטים הקטגוריים" שלנו, פירושו לקטרג בפומבי.

מכאן יובן מדוע אחד מדפוסי היסוד של הכוח הפוליטי בחברות ארכאיות רבות היה הכוח הכמורמגי לקרוא בשם לדברים, לתת קיום לדברים מתוקף מתן שם. וכך בחברה הקאבילית, תפקידם של המשוררים כפרשנים וכמי שעוסקים בייצור סמלי — בייחוד במצבי משבר, כשמשמעות העולם מתערערת — העניק להם פונקציות פוליטיות מרכזיות, למשל של מפקדים בעתות מלחמה או שגירים לעת מצוא.⁷ אך ככל שמתחזק הבידול בעולם החברתי ונוצרים שדות אוטונומיים יחסית, מתרכזת עבודת ייצור המשמעות והשלטתה

* בהמשך משתמש הטקסט במונח sens commun (common sense), שאין לו מקבילה עברית מוסכמת, במשמעות של מערכת המוסכמות הבלתי מפורשות העומדת ביסוד חיי היומיום והקיום החברתי, התפיסה ה"קומון-סנסית" של הדברים. כאן מופיע המונח במשמעותו המילולית — מובן משותף, common sense — כדי לסמן את בסיס ההבנה המשותפת (con-sensus), המאחדת קבוצה חברתית באמצעות מתן שם לדברים ועיצוב המובן (sens) המשותף.

⁷ במקרה זה ייצור ה"common sense" מבוסס בעיקרו על פרשנות מחודשת אינסופית של האוצר המשותף של השיח המקודש (פתגמים, מימרות, שירי חוכמה וכדומה), כלומר על "מתן מובן טהור יותר למילותיו של השבט" [כפי שניסח זאת המשורר סטפן מלארמה בשירו "קברו של אדגר אלן פו"]. ניכוס המילים, שבהן אצור כל מה שהקבוצה מעניקה לו הכרה, מאפשר להשיג יתרון נכבד במאבקים על סמכות. דבר זה מתגלה בבהירות במאבקים על סמכות דתית: המילה רבת הערך יותר מכול היא מילת הקודש; וכפי שהראה גרשום שלום, קריאת התיגר המיסטית חייבת לנכס לעצמה את הסמלים הדתיים המסורתיים כדי לזכות בהכרה — ובדיוק משום כך היא "נבלעת מחדש" בתוך המסורת. בתור מושאי מאבק, המילים המרכיבות את אוצר המילים הפוליטי נושאות בחובן את הפולמוס בפוליסמיה שלהן: אלה הן העקבות שהותירו במילים השימושים המנוגדים, שקבוצות חברתיות שונות עשו בהן או יעשו בהן בעתיד. אחת האסטרטגיות הנפוצות ביותר של מקצועני הסמכות הסמלית (משוררים בחברות קדומות, נביאים, פוליטיקאים) היא להטות לצדם את ה"common sense" על ידי ניכוס המילים, שלהן מייחסת כל הקבוצה ערך רב, כיוון שבהן משוקעת אמונתה.

במאבקים שנערכים בתחומי שדה הייצור התרבותי (ובייחוד בתוך התת־שדה הפוליטי). עבודה זו הופכת לעיסוקם הייחודי, לעניינם המיוחד של אלה העוסקים באופן מקצועי בייצור ייצוגים של העולם החברתי המגולמים באובייקטים, או, ליתר דיוק, בייצור שיטות אובייקטיביות. דפוס התפיסה הלגיטימי של הדברים הוא מושא מאבק חשוב כל כך בין היתר משום שהמעבר מן המובלע אל המפורש אינו בשום פנים ואופן מעבר אוטומטי; אותה התנסות חברתית ממש יכולה לזהות את עצמה בביטויים שונים מאוד זה מזה. סיבה אחרת היא שההבדלים האובייקטיביים החשובים ביותר יכולים להיות מוסווים על ידי הבדלים, שגלויים לעין הרבה יותר (למשל, אלה שמפרידים בין קבוצות אתניות). נכון אמנם, שמבני תפיסה, תבניות (Gestalten) חברתיות, אכן קיימים אובייקטיביים; נכון גם שקרבה בין אנשים מבחינת תנאי הקיום שלהם — ולפיכך גם קרבה בין הנטיות החברתיות שלהם — מתורגמת בדרך כלל לקשרים ולהתאגדויות יציבים, כלומר ליחידות חברתיות הניתנות לתפיסה בלתי אמצעית — כגון אזורים או שכונות המובחנים חברתית (באמצעות סרגציה מרחבית), או קבוצות של אנשים בעלי תכונות בולטות לעין דומות מאוד, כמו השדרות החברתיות [Stände, orders] של נַפֶּר. * עם זאת, הבדל הופך ידוע ומוכר חברתית אך ורק עבור סובייקט, המסוגל לא רק לקלוט את ההבדלים אלא גם להכיר בהם כהבדלים משמעותיים ומעניינים, כלומר עבור סובייקט שניחן ביכולת ובנטייה לעשות אותן הבחנות, הנחשבות משמעותיות ביקום החברתי שבו מדובר.

בדרך זו מקבל העולם החברתי ממש באופן אובייקטיבי — בעיקר באמצעות תכונותיהם של האנשים הפועלים בו — מעמד של מערכת סמלית. בדומה למערכת הפונמות, גם מערכת זו מאורגנת בהתאם להיגיון של ההבדל, של הפער המבדיל, ההופך באופן כזה להבדל משמעותי. המרחב החברתי, על ההבדלים המסתמנים בתוכו באופן "ספונטני", נוטה לתפקד באופן סמלי כמרחב של סגנונות חיים, או כמכלול של שדרות חברתיות, המאופיינות באמצעות סגנונות חיים שונים.

ההיבדלות כשלעצמה אינה מחייבת בהכרח (כפי שנהוג להניח בעקבות התיאוריה של תורסטן וֶבֶלֶן בדבר "צריכה לראווה") ניסיון מכון להיבדל מאחרים. * כל צריכה, ובאופן כללי כל פרקטיקה, היא "לראווה" [conspicuous], בולטת לעין, בין שהיא נעשית כדי שתיראה ובין שלא; היא מבדילה בין שהיא נובעת מכוונה להתבלט, להיות מיוחד, להיבדל מאחרים או לנהוג באופן ייחודי ובין שלא. ** בתור שכזו היא נוטה לתפקד כתו היכר מבחין, וכאשר מדובר בהבדל מוכר, הזוכה להכשרה ולאישור, היא מתפקדת כאות הצטיינות (בכל המובנים של הביטוי). עם זאת, כיוון שאנשים בחברה מסוגלים לתפוס אותם הבדלים

* ראו Weber 1978, 926–939; 1985, 522–540.

* ראו בורדיה 2005 (1980), 158.

** המקור עושה שימוש במובנים השונים של הפועל distinguer בצרפתית: להיבדל, להיות שונה מאחרים, אך גם להיות distingué (אנגלית: distinguished) — להיות מובחן, מיוחד, מצוין, רם מעלה. distinction פירושה הן הבדל, הבחנה, שוני, היבדלות, והן רום מעלה, הצטיינות, ייחוד.

"ספונטניים", אשר קטגוריות התפיסה של העולם החברתי מציגות כרלוונטיים, כהבחנות משמעותיות, הם יכולים גם להדגיש עוד יותר אותם הבדלים ספונטניים בסגנון החיים בעזרת מה שֶׁנֶּכֶר כינה "סגנון החיים" (die Stilisierung des Lebens). המגמה להיבדל מאחרים – שיכולה להתבטא באופן הדיבור או בהימנעות מנישואין עם מי שאינם הולמים את מעמדך – יוצרת פערים, שנוטים לתפוס אותם, ליתר דיוק: להכיר אותם ולהכיר בהם – כהבדלים לגיטימיים, כלומר כהבדלים בטבעם של אנשים (בצרפתית מדברים על "מצוינות טבעית"). ההיבדלות במובנה המקובל פירושה הבדל הטבוע בעצם מבנה המרחב החברתי, כאשר תופסים אותו באמצעות הקטגוריות המותאמות לו. מושג השדרה (Stand) של וֶנְכֶר, שאותו אוהבים להעמיד בניגוד למושג המעמד המרקסיסטי, מציין את המעמד, כפי שהוא נבנה באמצעות חלוקה הולמת של המרחב החברתי, כלומר כשהוא נתפס באמצעות הקטגוריות הנגזרות ממבנהו של אותו מרחב.*** הון סמלי – שם אחר להיבדלות – אינו אלא הון מסוג כלשהו כפי שהוא נתפס על ידי אדם, המצויד בקטגוריות התפיסה שצמחו מתוך הטמעת מבנה חלוקת ההון בחברה; משמע, זהו ההון כשהוא ידוע ומוכר כמובן מאליו. ההיבדלויות, בתור טרנספיגורציות סמליות של הבדלים עובדתיים, ובאופן כללי יותר הייחוסים, הדירוגים, הדרגות וכל שאר המדרגים הסמליים – כולם תוצרים של יישום סכמות הקונסטרוקציה של העולם החברתי. ממש כמו צמדי שמות התואר, שבהם משתמשים כדי לנסח שיפוטם חברתיים,**** גם תבניות אלה הן תוצר הטמעתם של המבנים החברתיים שעליהם הן מיושמות. ההכרה המוחלטת ביותר בלגיטימיות של סדרי החברה אינה אלא תפיסת עולם היומיום כמובן מאליו, תפיסה הנובעת מהתואם המושלם כמעט בין מבנים אובייקטיביים לבין מבנים מוטמעים.

מכאן נובע בין היתר, שהון סמלי הולך עם הון סמלי, ושהאוטונומיה הממשית של שדה הייצור הסמלי אינה מונעת ממנו להישאר כפוף מבחינת תפקודו לאילוצים השולטים בשדה החברתי, כך שיחסי כוח אובייקטיביים משתקים את עצמם ביחסי כוח סמליים בצורת השקפות עולם, התורמות ליציבותם של יחסי הכוח. במאבק (שבו מעורב בהכרח גם המדע עצמו) על השלטת הדרך הלגיטימית לראות את העולם החברתי מחזיקים המשתתפים בכוח בהתאם להון הסמלי שלהם, כלומר, בהתאם למידת ההכרה שהם מקבלים מהקבוצה. הסמכות, שעליה מבוססת האפקטיביות הפרפורמטיבית של הדיבור על העולם החברתי, העוצמה הסמלית של חזונות ותחזיות, המיועדים להשליט עקרונות מסוימים של ראיית

*** בפרק המוקדש לטיפולוגיה של קבוצות בחיבורו הבלתי גמור כלכלה וחברה מבחין מקס וֶנְכֶר בין "מעמדות", המוגדרים לפי יחסם לשוק ולמשאבים הכלכליים, לבין "שדרות" (orders, Stände), המוגדרות בראש ובראשונה באמצעות ה"כבוד" שמייחסים לחבריהן; ה"כבוד" מתבטא מצדו בסגנון חיים משותף וייחודי לקבוצה, במגע ומשא אינטנסיבי בין חברה ובנטייתם לסגור את שורותיהם ולהימנע ממגע ומשא עם חברי שדרות אחרות.

**** על צמדי שמות התואר נמוך-גבוה, המוני-מיוחד, וולגרי-מעודן כקטגוריות תפיסה "אסתטיות" ו"חברתיות" בעת ובעונה אחת ראו בורדיה 2005 (1980).

העולם החברתי וחלוקתו, היא *percipi* – עוצמתו של מי שהוא ידוע ומוכר (זהו מובנה האטימולוגי של המילה *nobilis*), המאפשרת להשליט אופנים של ידיעה והכרה (*percipere*). האנשים שנראותם החברתית גדולה מכול כאשר מתבוננים בהם באמצעות קטגוריות התפיסה הרווחות בחברה, נמצאים בעמדה הנוחה ביותר כדי לשנות את ההשקפות הרווחות באמצעות שינוי קטגוריות התפיסה. אבל – פרט למקרים יוצאי דופן – הם גם אלה שנוטים פחות מכול לעשות זאת.

הסדר הסמלי והכוח לתת שמות לדברים

במאבק הסמלי על ייצור ה-*common sense* – או ליתר דיוק, המאבק על המונופול לתת שמות באופן לגיטימי, שפירושו השלטה רשמית (קרי, מפורשת ופומבית) של הדרך הלגיטימית לראות את העולם החברתי – עושים המשתתפים שימוש בהון הסמלי שצברו במאבקים קודמים, ובייחוד בשליטתם בסיווגים הממוסדים, הטבועים בתודעת האנשים או במציאות האובייקטיבית, כמו למשל בתארים. את כל האסטרטגיות הסמליות שאנשים מפעילים כדי להשליט את השקפתם בדבר חלוקת העולם החברתי ועמדתם בתוכו, ניתן לפיכך למקם בין שני קצוות: בין העלבון (*idios logos*), שבעזרתו מנסה היחיד להשליט את נקודת מבטו ומסתכן בכך ששיבו לו באותו מטבע, לבין הענקת התואר הרשמי, אקט ההשלטה הסמלית שמאחוריו ניצבת כל עוצמת הקולקטיב, הקונסנזוס וה-*common sense*, מפני שהוא מבוצע על ידי בא כוחה של המדינה, המחזיק במונופול על אלימות סמלית לגיטימית. מן העבר האחד ניצב עולם נקודות המבט הפרטיקולריות של אנשים יחידים, אשר מייצרים מתוכן עבור עצמם ועבור אחרים שמות פרטיקולריים וחד-צדדיים (כינויים, שמות חיבה, עלבונות, ואפילו האשמות והשמצות). ניסיון כזה לתת שם לדברים, לזכות בהכרה, כלומר להשיג אפקט סמלי, סיכויי מתמעטים ככל שנותני השם פחות מוסמכים לקרוא שמות לדברים – בין שההסמכה נובעת מכוח אישיותם (*auctoritas*) ובין שהיא נובעת מכוח האצלת סמכות מוסדית, וככל שהאינטרס שלהם בכך שנקודת המבט שהם מנסים להשליט תזכה להכרה הוא ישיר יותר.⁸

מן העבר האחר ניצבת נקודת המבט המוסמכת של מישור שסמכותו היא אישית, כגון מבקר ידוע, מחבר הקדמות יוקרתי, או מחבר מקודש (חשבו על "אני מאשים" של זולא), ומעל לכול עומדת נקודת המבט הלגיטימית של דובר מוסמך, בא כוחה של המדינה, "הייצוג הגיאומטרי של כל הפרספקטיבות" בניסוחו של לייבניץ. עמדה כזו מאפשרת לתת שם או תואר רשמי (כמו התואר האקדמי) שתקפים בכל השווקים. כיוון שמדובר בהגדרה

⁸ כפי שהראה שפיצר באופן משכנע באמצעות הדוגמה של דון קיחוטה, שבו דמות אחת מקבלת שמות שונים, הפוליאנומסיה, כלומר ריבוי השמות, הכינויים, שמות החיבה המיוחסים לאותו אדם או מוסד והפוליסמיה של מילים או של ביטויים, המציינים את ערכי היסוד של קבוצה – הן העקבות הגלויים של מאבקים על הכוח לתת שמות, המתנהלים בכל העולמות החברתיים (Spitzer 1948).

רשמית של זהות רשמית, הענקת תואר זה מחלצת את המחזיקים בו מן המאבקים הסמליים של הכול בכול, בכך שהיא נותנת ביטוי לנקודת המבט המוסמכת, המוכרת על ידי כל אחד והאוניברסלית ביחס לכל הסוכנים החברתיים. המדינה, המייצרת את הסיווגים הרשמיים, היא במובן מסוים אותו בית משפט עליון, שאליו מתכוון קפקא ב*המשפט*, כשהוא שם בפי הסוחר את הדברים הבאים לגבי פרקליטו ויומרתו להימנות עם "גדולי הפרקליטים": "כל אחד יכול כמובן לקרוא לעצמו 'גדול', אם הוא רוצה, אבל בעניין הזה רק נוהג בית המשפט הוא שקובע".* הניתוח המדעי אינו חייב בעצם להכריע בין גישה פרספקטיביסטית לבין מה שיש לכנות אבסולוטיזם — העדפת נקודת המבט ה"אבסולוטית": האמת על העולם החברתי היא מושא מאבק המתנהל בין משתתפים שניחנו ביכולת מאוד בלתי שווה להחזיק ביכולת הראייה וביכולת הצפייה האבסולוטיות, כלומר, כאלה שמגשימות את עצמן.

לאור זאת אפשר לנתח את תפקודו של מוסד כגון המכון הלאומי לסטטיסטיקה ולמחקרים כלכליים בצרפת (INSEE). זהו מוסד של המדינה המייצר סיווגים רשמיים. בתחום יחסי העבודה יש לסיווגים רשמיים אלה תוקף משפטי כמעט: התארים מאפשרים להעניק לאנשים, בהתאם לסיווגם, זכויות שאינן תלויות בפעילותם היצרנית הממשית. באופן זה נוטה המוסד לקבע היררכיות ובכך לתת תוקף רשמי ולקדש את יחסי הכוח בין האנשים: הוא נותן למקצועות ולעיסוקים שלהם שמות, שהם מרכיב חיוני של זהותם החברתית.⁹ הפיקוח על שמות הוא אחד האמצעים של ניהול משאב מוגבל; השמות של קבוצות — ובעיקר קבוצות בעלי המקצועות השונים, מבטאים את מצב המאבק והמשא ומתן המתמשך בדבר הכינויים הרשמיים ובדבר היתרונות החומריים והסמליים הכרוכים בהם. שם המקצוע המוענק לאנשים, התואר שניתן להם, הוא אחד התגמולים — החיוביים או השליליים (ממש כמו המשכורות שלהם) — המתפקד בתור סימן מבחין (אמבלמה או סטיגמה). הוא שואב את ערכו מעמדתו היחסית במערכת של תארים המאורגנת באופן מדרגי, וכך תורמת לקביעת עמדותיהם היחסיות של בודדים וקבוצות. בתנאים אלה מפעילים האנשים אסטרטגיות פרקטיות או סמליות, המיועדות להגדיל עד כמה שאפשר את הרווח הסמלי הכרוך במתן שמות: למשל, הם עשויים לוותר על התגמולים הכלכליים הכרוכים במשרה מסוימת, כדי

* פרנץ קפקא, *המשפט*, פרק שמיני: "es kann sich natürlich jeder 'groß' nennen, wenn es ihm beliebt, in diesem Fall aber entscheidet doch nur der Gerichtsgebrauch".

⁹ "מדריך המקצועות" הצרפתי הוא ביטוי מובהק של נייטרליזם חברתי, שכן הוא מבטל את כל ההבדלים המכוננים את המרחב החברתי בכך שהוא מתייחס באופן אחיד לכל העמדות החברתיות כאל מקצועות, וזאת במחיר העתקה מתמדת של נקודת המבט הרלוונטית להגדרה (לפי תארים, אופי הפעילות, וכן הלאה). כאשר מכנים בתרבות האנגלו-סקסית את הרופאים professionals, מדגישים בכך את העובדה שהם מוגדרים על ידי התמחותם המיוחדת, המהווה עבורם אטריבוט מהותי; לעומת זאת, מחבר הקרונות מוגדר רק באופן שולי על ידי אטריבוט זה, המציין אותו פשוט בתור מי שממלא תפקיד מסוים בעבודה. מורה בעל הסמכה יוקרתית (professeur agrégé) מוגדר כמו מחבר הקרונות על ידי תפקידו ופעילותו כמורה (professeur), אבל בדומה לרופא — גם באמצעות התואר המיוחד שבו הוא מחזיק (agrégé).

לתפוס משרה משתלמת פחות אבל בעלת שם יוקרתי יותר; הם יכולים לנסות להשיג משרות שכינוייהן מעורפלים יותר, ולחמוק בדרך זו מתהליך הפיחות הסמלי בערך עמדותיהם; ובדומה לכך, בשעה שהם מצהירים על זהותם, הם עשויים לבחור לעצמם שם שמכליל אותם בקבוצה רחבה דיה כדי להכיל גם אנשים התופסים עמדות גבוהות יותר משלהם. כך למשל מורה בבית ספר יסודי בצרפת [instituteur] יכול להציג את עצמו גם כ־enseignant [מורה/מרצה, תואר שבו כלולים גם מורים בבתי ספר תיכוניים ומרצים באוניברסיטאות]. באופן עקרוני יכולים המשתתפים תמיד לבחור בין כמה שמות אפשריים ולשחק על אי־הוודאות והערפול הנובעים מריבוי הפרספקטיבות, כדי לנסות לחמוק מגזר דינה של מערכת הסיווג הרשמית.

אך הגיון מתן השמות הרשמי מתגלה במלוא הבהירות בהענקת תארים — תוארי אצולה, תוארי השכלה או תארים מקצועיים — סוג של הון סמלי, המובטח חברתית ואפילו משפטי. האציל (noble) אינו רק אדם ידוע, מפורסם, נחשב ומכובד, כלומר *nobilis*: האציל הוא גם אדם המוכר ככזה על ידי רשות רשמית, "אוניברסלית", כלומר — כזה שהכל מכירים אותו ומכירים בו. התואר המקצועי או האקדמי הוא מעין כלל משפטי המכתיב תפיסה חברתית, ומגדיר ישות הנתפסת באופן מחייב כאילו לפי חוק. זהו הון סמלי ממוסד ומעוגן בחוק (ולא רק לגיטימי). התואר המקצועי, שקשה יותר ויותר לנתקו מתואר המעיד על השכלה, כיוון שמערכת החינוך נוטה יותר ויותר להפוך לערובה האולטימטיבית והיחידה של כל התארים המקצועיים, יש לו ערך בפני עצמו, ואף על פי שזה סתם שם רגיל, הוא מתפקד כאחד מאותם "שמות גדולים" (שמות משפחות מפורסמות או אנשים ידועים) ומבטיח למחזיק בו רווח סמלי מכל מיני סוגים (וכן נכסים שאי־אפשר לרכוש במישרין תמורת כסף).¹⁰ נדירותו הסמלית של התואר במרחב שמות העיסוקים היא הקובעת בדרך כלל את התגמול שאפשר לדרוש תמורת העיסוק שבו מדובר (ולא היחס בין ההיצע של סוג עבודה מסוים לבין הביקוש לו). מכך נובע שתגמולי התואר קשורים פחות ופחות בתגמולי העבודה. בהתאם לכך יכול להיות שאותה עבודה עצמה תִּזְכָּה בתגמולים שונים לפי תוארו של מי שמבצע אותה (למשל, אם המבצע הוא זה שמחזיק במשרה כדין או ממלא מקום זמני או מחליף בפועל). כיוון שהתואר — כמו השפה — הוא עצמו מוסד יציב יותר ממאפייני העבודה עצמה, תגמולי התואר יכולים להשתמר גם כאשר מתחוללים שינויים בעבודה ובערכה היחסי. מה שקובע את ערך השם אינו ערכה היחסי של העבודה; הערך הממוסד של התואר הוא זה שמאפשר להשתמש בו כדי להגן ולשמור על ערכה של העבודה.¹¹ מכאן נובע שאי־אפשר לחקור מערכות סיווג ומיון בלי לחקור את המאבק על הסיווגים ובלי להביא בחשבון את עמדתם של האנשים והקבוצות המעורבים במאבק הזה

¹⁰ ההתקבלות לעבודה במקצועות שהעוסקים בהם נושאים בתואר מיוחד מותנית יותר ויותר בהחזקת תואר המעיד על השכלה, ומתפתחת בהם זיקה הדוקה בין תעודות המעידות על רכישת השכלה לבין תגמול מקצועי — וזאת בניגוד למצב במקצועות נטולי תואר, שבהם אנשים המבצעים אותה עבודה יכולים להחזיק בתוארי לימוד שונים מאוד זה מזה.

¹¹ המחזיקים בתואר מסוים נוטים ליצור קבוצה ולהקים ארגונים של קבע (ארגוני רופאים, איגודי בוגרים

על סמכות הידיעה, כלומר – המאבק על סמכות באמצעות הידע, על המונופול על אלימות סמלית לגיטימית. זאת, בין שמדובר באנשים רגילים החשופים לתהפוכות המאבקים הסמליים היומיומיים, ובין שמדובר באנשים מוסמכים, שהסיווג הוא מקצועם (במשרה מלאה), ובכללם כל אלה שמדברים או כותבים על מעמדות חברתיים. הם נבדלים זה מזה במידה שבה סיווגיהם מחייבים גם את המדינה, שמחזיקה במונופול על מתן השם הרשמי, על הסיווג ההולם והסדר היאה.

מבנה השדה החברתי מוגדר אמנם בכל רגע ורגע על ידי מבנה חלוקת ההון והרווחים האופייני לשדות הספציפיים השונים; אבל בכל אחת מזירות המשחק הללו, עצם הגדרתם של מושאי המאבק והמשאבים העומדים לרשות השחקנים יכולה לעמוד במוקד המאבק. כל שדה הוא זירת מאבק – לפעמים גלוי, לפעמים פחות – על הגדרת עקרונות החלוקה הלגיטימיים שלו. שאלת הלגיטימיות מתעוררת מעצם האפשרות הזו להעמיד את העקרונות האלה בסימן שאלה, לזנוח את הדוקסה שמקבלת את סדר הדברים הרגיל כמובן מאליו.* עם זאת, כוחם הסמלי של המשתתפים במאבק הזה לעולם אינו מנותק לגמרי מעמדתם במשחק, גם אם הכוח הסמלי המובהק לתת שם מהווה כוח אוטונומי יחסית לעומת צורות אחרות של כוח חברתי. האילוצים, הטבועים בעצם מבנה השדות השונים, מטביעים את חותמם גם על המאבקים הסמליים לשימור המבנה או לשינויו. העולם החברתי הוא במידה רבה מה שהאנשים עושים ממנו בכל רגע ורגע; אך אין להם כל סיכוי לפרק אותו או לכוון אותו מחדש אלא על בסיס הכרה ריאליסטית של אותו עולם ושל מה שהם יכולים לעשות אותו מתוך העמדה שהם תופסים בתוכו.

בקצרה, המחקר המדעי שואף לבסס ידיעה הולמת הן בנוגע למרחב היחסים האובייקטיביים שבין העמדות השונות המכוננות את השדה והן בנוגע ליחסים ההכרחיים – שנוצרו בתיווכו של ההביטוס של המחזיקים בעמדות – בין העמדות שהם תופסים לבין נקיטות העמדה המתאימות להן; כלומר, בין המיקומים במסגרת אותו מרחב לבין נקודות המבט על אותו מרחב עצמו, שהן עצמן לוקחות חלק בעיצוב המרחב ובשינויו. במילים אחרות, התיחום האובייקטיבי של מעמדות תיאורטיים (כלומר, של אזורים במרחב התיאורטי של עמדות) מאפשר להבין את מקורן ואת האפקטיביות של אסטרטגיות הסיווג, שבאמצעותן חותרים הסוכנים לשמר או לשנות את המרחב. האסטרטגיה החשובה ביותר ביניהן היא כינון קבוצות מאורגנות כדי להגן על האינטרסים של חבריהן. ניתוח המאבק על הסיווגים שופך אור על השאיפה הפוליטית החבויה ביומרה המדעית, לייצר את הסיווג הנכון – זו היומרה המגדירה את המלך, rex – זה שעליו

של מוסדות לימוד וכדומה), שנועדו להבטיח את לכידות הקבוצה (כנסים תקופתיים וכדומה) ולקדם את האינטרסים החומריים והסמליים שלה.

* על הדוקסה כמובן הדעה המקובלת, הבלתי מנוסחת, המובנת מאליה, ראו בורדיה 2005 (1976), 114–115.

מוטל, לפי אמיל בנווניסט [Émile Benveniste, 1902–1976], התפקיד לסמן גבולות (*regere fines*) ולתחום את המקודש (*regere sacra*), לתחום בדיבור את הגבולות שבין הקבוצות, וכן בין קודש לחול, טוב ורע, בין ההמוני לרם המעלה.* אם לא רוצים שהסוציולוגיה תהפוך להמשך של הפוליטיקה באמצעים אחרים, חייב החוקר להפוך למושא מחקר את עצם הניסיון להקצות אנשים למעמדות ולומר להם בדרך זו מי הם ומה הם צריכים להיות (זהו המרכיב הרב־משמעי שבכל תחזית). עליו לנתח — ולדחות — את היומרה הכרוכה בהשקפת העולם המבקשת לברוא את העולם החברתי, מין *intuitus originarius*, אינטואיציה בראשיתית הבוראת את הדברים התואמים את חזונה** (זוהי האמביוולנטיות העיקרית הטמונה במושג המעמד המרקסיסטי, המציין בעת ובעונה אחת את מה שהוזה ואת מה שצריך להיות). עליו להפוך למושא מחקר את עצם השאיפה לאובייקטיביות, את היומרה לסווג מבחון ובאופן אובייקטיבי את האנשים הנאבקים לסוג אחרים ואת עצמם. וכאשר על החוקר לסווג (למשל, כאשר לצורך ניתוח סטטיסטי הוא מבצע חיתוכים במרחב הרציף של העמדות החברתיות), הרי עליו לעשות זאת כדי שיוכל להפוך לאובייקט חקירה את כל צורות האובייקטיביות, החל בעלבון הפרטי וכלה במתן השם הרשמי, וזאת — בלי לשכוח את היומרה האופיינית למדע בנוסחו הפוזיטיביסטי והבירוקרטי לשמש בורר עליון במאבקים האלה בשמה של "נייטרליות ערכית". גם כוחם הסמלי של האנשים בחברה — הכוח להפוך דברים לנראים בעין (*theorein*), לגרום שיאמינו בהם, לייצר ולאכזף את הסיווג הלגיטימי או החוקי — כוח זה תלוי, כפי שמזכיר לנו המקרה של המלך התוחם גבולות, בעמדות שהם תופסים במרחב החברתי (ובסיווגים הטבועים בו פוטנציאלית). אבל להפוך את האובייקטיביות למחקר [objectiver l'objectivation] פירושו בראש ובראשונה לבצע אובייקטיביות של שדה הייצור של ייצוגים "אובייקטיביים" של העולם החברתי, ובייחוד — של שיטות הסיווג המחקריות וקובעות כללים. בקיצור, הדבר מחייב לחקור את שדה הייצור התרבותי או האידיאולוגי, משחק שגם החוקר עצמו לכוד בו, כמו כל אלה שמדיינים על מעמדות חברתיים.

השדה הפוליטי ואפקט ההומולוגיות

כדי להבין את המעבר מהתחושה הפרקטית של העמדה החברתית, שיכולה למצוא ניסוחים שונים, לביטויים פוליטיים מובהקים, בלי להיכנע למיתוס של "התעוררות התודעה המעמדית", צריך לנתח אותו שדה מאבקים סמליים, שבו מקצועני הייצוג (בכל המובנים של המילה) נאבקים ביניהם על השליטה בשדה אחר של מאבקים סמליים. אלה שתופסים את

* ראו Benveniste 1973, 311–312.

** *intuitus originarius*, הכרה היוצרת את מושאי ההכרה ואינה חבה להם דבר, הוא המונח שבו מציין קאנט את ייחוד ידיעתו של האל: האל ניחן בהכרה היוצרת את מושאיה ואינה נדרשת לקליטה סבילה של מידע חושי חיצוני.

העמדות הנשלטות במרחב החברתי ממוקמים גם בעמדות נשלטות בשדה הייצור הסמלי; כיצד יוכלו להשיג גישה לאמצעי הייצור הסמלי שנחוצים כדי לבטא את נקודת מבטם על החברה? ההיגיון הספציפי של שדה הייצור התרבותי — על האינטרסים הספציפיים שמתגבשים בתוכו — הוא זה שמאפשר זאת. כתוצאה מהיגיון תפקודו של שדה הייצור התרבותי נוטה מגזר מסוים של אנשי המקצוע המעורבים בשדה לספק לנשלטים — על בסיס עמדתם היחסית ההומולוגית — את האמצעים לפרוק את עולם של אותם ייצוגים של העולם החברתי, הנוצרים מתוך השותפות הבלתי אמצעית בין מבנים חברתיים למבנים מנטליים ומבטיחים בדרך כלל את שעתוקה של חלוקת ההון הסמלי.

מבחינה סוציולוגית אי־אפשר להבין את התופעה המכונה במסורת המרקסיסטית "התעוררות התודעה המעמדית כתוצאה מפעולה מבחוץ" — כלומר, תרומתם של אינטלקטואלים לייצורה ולהפצתה, בעיקר בקרב הנשלטים, של השקפה חברתית העומדת בניגוד לזו השלטת — אלא אם כן מביאים בחשבון את ההומולוגיה שבין העמדה הנשלטת של יצרני הנכסים התרבותיים במסגרת שדה הכוח (או במסגרת חלוקת העבודה של השליטה [domination]) — לבין העמדה שתופסים במרחב החברתי אותם אנשים המשוללים לחלוטין אמצעי ייצור כלכליים ותרבותיים. אבל בניית מודל של המרחב החברתי שיאפשר לבסס ניתוח כזה מחייבת הינתקות רדיקלית מן הייצוג החד־ממדי והליניארי של העולם החברתי, המונח בבסיס ההשקפה הדואליסטית, שלפיה ניתן לצמצם את כל עולם הניגודים המכוננים את המבנה החברתי לניגוד בין המחזיקים באמצעי הייצור לאלה שמציעים למכירה את כוח עבודתם.

חולשותיה של תיאוריית המעמדות המרקסיסטית, ובמיוחד אי־יכולתה להסביר את מכלול ההבדלים החברתיים הנצפים אוֹביֶיקְטִיבִית, נובעות מכך שכאשר מבצעים רדוקציה של העולם החברתי לשדה הכלכלי לבדו, נאלצים להגדיר עמדה חברתית אך ורק במונחים של עמדה ביחסי הייצור הכלכלי וכך מתעלמים מן העמדות בתחום השדות ושדות־המשנה השונים, בייחוד במסגרת יחסי הייצור התרבותי, ומכל הניגודים המתבנתים את השדה החברתי, שאי־אפשר לצמצם אותם לניגוד בין אלה המחזיקים באמצעי הייצור הכלכלי לבין אלה החסרים אותם. כך היא יוצרת לעצמה עולם חברתי חד־ממדי, המאורגן בפשטות סביב הניגוד בין שני גושים (ומכאן שאחת השאלות העיקריות היא תמיד שאלת איתור הגבול בין שני הגושים האלה, על כל הדיונים האינסופיים בשאלת סיווגם של ה"עובדים המיוחסים", בשאלת "התברגנות" מעמד הפועלים וכיוצא בזה). אבל המרחב החברתי הוא רב־ממדי, מכלול פתוח של שדות אוטונומיים יחסית, כלומר שדות שמבחינת תפקודם והשתנותם כפופים — במידה משתנה, במישורין או בעקיפין — לשדה הייצור הכלכלי. בתוך כל אחד ממרחבי־המשנה, אלה המחזיקים בעמדות דומיננטיות ואלה המחזיקים בעמדות נחותות מעורבים במאבקים מתמידים, הלובשים צורות שונות (בלי שיתגבשו בהכרח לכלל קבוצות יריבות).

אך הדבר החשוב ביותר שעלינו לקחת בחשבון כדי להבין כיצד נפרץ מעגל השעתוק

הסמלי של סדרי החברה הוא שעל בסיס ההומולוגיות שבין עמדות בתוך שדות שונים (ועל בסיס המרכיב הבלתי משתנה, האוניברסלי בעצם, של היחס בין השולטים ובין הנשלטים), אפשר לכוון בריתות יציבות במידה משתנה, המבוססות תמיד על אי-הבנות מודעות פחות או יותר. הומולוגיה בעמדותיהם של אינטלקטואלים ופועלי תעשייה פירושה שהאינטלקטואלים תופסים בתחום שדה השלטון (כלומר, לעומת הבוסים של התעשייה והמסחר) עמדות שהן הומולוגיות לעמדות שפועלי התעשייה תופסים במרחב החברתי בכללותו. מצב כזה עומד ביסודה של ברית אמביוולנטית, שבה יצרני התרבות – המגזר הנשלט בקרב השולטים – “מועלים” בהון התרבותי שהצטבר ברשותם. באופן זה הם מעמידים לרשות הנשלטים את האמצעים הדרושים כדי לכוון אובייקטיבית את השקפת עולמם וכדי לייצג את האינטרסים שלהם באמצעות תיאוריה מפורשת ובאמצעות אמצעי ייצוג ממוסדים (כגון איגודים מקצועיים, מפלגות, טכנולוגיות חברתיות של גיוס תמיכה והפגנה וכן הלאה).¹²

עם זאת, יש להיזהר ולא להתייחס להומולוגיה בין עמדות – דמיון שבתוך השוני – כאילו משמעותה זהות בתנאי החיים (כמו שרומזת למשל האידיאולוגיה של “שלושת ה-P” [professeur, père, patron – בעל הבית, האב, המורה] – שפיתחה התנועה השמאלנית של 1968 בצרפת). נכון שאותו מבנה עצמו, כמרכיב קבוע בדפוסי חלוקה שונים – חוזר על עצמו בשדות שונים, והדבר מסביר את הפוריות של דרך המחשבה האנלוגית בסוציולוגיה. אך עקרון הדיפרנציאציה בין העמדות שונה בכל שדה, ואתו משתנים גם מושאי המאבק וטבעם של האינטרסים, ולפיכך – גם האקונומיה של הפרקטיקות. חשוב לברר איזה מדרג קיים בשדה מסוים בין עקרונות הדירוג השונים, כלומר בין סוגים שונים של הון. הכרת המדרג בין עקרונות החלוקה השונים תאפשר להגדיר את התחומים שבהם פועלים עקרונות המיקום המשניים ולפיכך גם את גבולות הדמיון הנובע מהומולוגיה. בין השדות השונים לבין שדה הייצור הכלכלי שוררים בעת ובעונה אחת יחסי הומולוגיה מבנית ותלות סיבתית; צורת הדטרמינציה הסיבתית נקבעת לפי היחסים המבניים בין השדות, ועוצמת השליטה מתחזקת ככל שהיחסים שבמסגרתם היא מופעלת קרובים יותר ליחסי הייצור הכלכלי. צריך היה לנתח את האינטרסים הספציפיים, שהנציגים חבים לעמדותיהם בשדה הפוליטי ובתת-השדה של מפלגתם או האיגוד שלהם, כדי לחשוף את האפקטים

¹² עבודותיו המרשימות של רוברט דרנטון מספקות דוגמאות יפות לניתוח כזה מתוך ההיסטוריה של המהפכה תרבותית שחוללו הנשלטים בשדה האינטלקטואלי, שהיה שרוי בעצם תהליך התהוותו – אנשים כמו בריסו, מרסייה, דֶמוּלֶן, אֶפֶר, מארא (Marat, Hébert, Desmoulins, Mercier, Brissot) ורבים אחרים ממנהיגי המהפכה הצרפתית – במסגרת התנועה המהפכנית: הרס האקדמיות, פיזור הסלונים, ביטול הקצבות, חיסול הפריבילגיות. בתור מי שהיו המנוודים של תרבות זמנם, התמקד מאבקם באושותיו הסמליות של השלטון; באמצעות ה“פורנוגרפיה הפוליטית” וכתבי הפלסטר הסקטולוגיים במכוון שלהם הם תרמו לערעור הלגיטימיות של הסדר הקיים, ערעור שהוא ללא ספק אחד המרכיבים המכריעים של הרדיקליזם המהפכני (Darnton 1971). לדוגמה החשובה של מארא (שנוטים להתעלם מכך שהיה בין היתר או בראש ובראשונה רופא גרוע), ראו Gillispie 1980, 290–330.

ה"תיאורטיים" של האינטרסים האלה. דיונים מלומדים רבים על "המעמדות החברתיים" – אני חושב למשל על בעיית "הפועלים המיוחסים" או "מעמד המנהלים" [cadres] בצרפת – אינם אלא המשך ישיר של הלבטים המעשיים של מנהיגים פוליטיים. אלה עומדים תמיד בפני אילוצים פרקטיים (סותרים לעתים), הנובעים מהגיון המאבק במסגרת השדה הפוליטי, כגון הצורך להוכיח את ייצוגיותם או לגייס את מספר הקולות או המנדטים הגדול ביותר – ובעת ובעונה אחת להדגיש שאי-אפשר לצמצם או להשוות את חזונום לזה של נציגים אחרים. לפיכך הם נאלצים להציג את בעיית העולם החברתי במסגרת ההגיון המהותני הטיפוסי של מתיחת גבולות ברורים המפרידים בין קבוצות ושל גודל הקבוצה שאת תמיכתה ניתן לגייס. הם עשויים לכן להתפתות לפתור את הבעיה, העומדת בפני כל קבוצה המבקשת להכיר ולגרום לאחרים שיכירו בכוחה, כלומר בקיומה – בעזרת שימוש במושגים גמישים שניתן למתוח ולכווץ לפי הצורך, כגון "מעמד הפועלים", "העם" או "הפועלים".

מעבר לכך, האינטרסים הספציפיים הקשורים בעמדות שהפוליטיקאים תופסים בשדה ובתחרות על השלטת דרך ראיית העולם החברתי, גורמים לכך שהתיאורטיקנים והדוברים-מטעם המקצועיים (כל אלה שבלשון היומיום נקראים "פוליטיקאים מקצועיים" או "פונקציונרים") נוטים לייצר מוצרים נבדלים וייחודיים. בגלל ההומולוגיה בין שדה היצרנים המקצועיים של הדעות לבין שדה הצרכנים שלהן, תוצרים אלה מותאמים באופן אוטומטי לכאורה לדפוסי הביקוש השונים. ביקוש זה מגדיר את עצמו בייחוד במקרה זה כדרישה להיבדל מדעות אחרות, להימצא בניגוד להן, והיצרנים מסייעים ליצור אותו בכך שהם מאפשרים לו למצוא ביטוי. מבנה השדה הפוליטי – כלומר היחס האובייקטיבי בין היצרנים המחזיקים בעמדות שונות, והיחס בין נקטות העמדה המתחרות זו בזו שהם מציעים – הוא זה שקובע את העמדה הפוליטית שהם נוקטים, את היצע המוצרים הפוליטיים יותר מאשר היחס הישיר שבין היצרנים לשולחיהם. האינטרסים המעורבים ישירות במאבק על המונופול על הביטוי הלגיטימי של האמת אודות העולם החברתי, נוטים להיות המקבילה הספציפית של האינטרסים, של אלה שתופסים עמדות הומולוגיות בשדה החברתי. לכן מתאפיין הדיבור הפוליטי במעין שניות מבנית: הוא נשמע כאילו הוא מופנה ישירות אל השולחים, אבל למעשה הוא מכוון כלפי המתחרים שבתוך השדה.

העמדות הפוליטיות שבהן מחזיקים ברגע מסוים (למשל אלה שמבוטאות בתוצאות הבחירות) הן לפיכך תוצר של מפגש בין ההיצע של דעות פוליטיות מגולמות באובייקטים (תוכניות, מצעי מפלגות, הכרזות וכדומה), היצע הקשור לכל ההיסטוריה הקודמת של שדה הייצור – לבין הביקוש הפוליטי, הקשור בעצמו להיסטוריה של יחסי ההיצע והביקוש. אי-אפשר להבין במלואו את המתאם בין נקטות העמדה ביחס לבעיה פוליטית מסוימת ברגע נתון לבין מיקומים שונים במרחב החברתי, אם לא נראה שאופני הסיווג שהבחרים מפעילים כדי לבחור (למשל, ימין/שמאל) הם תוצר כל המאבקים הקודמים; הוא הדין גם ביחס לאופני הסיווג שמפעיל החוקר כדי לסווג לא רק את הדעות אלא גם את אלה שמבטאים אותן. כל ההיסטוריה של השדה החברתי נוכחת בכל רגע ורגע, הן בצורתה

המגולמת — בדמותם של מוסדות כגון מפלגות ואיגודים, והן בצורתה המוטמעת — בצורת נטיותיהם של האנשים המפעילים את המוסדות האלה או נלחמים בהם (ובכלל זה גם האפקטים של היסטורזיס הנובעים מקשרי נאמנות עמידים למוסדות).^{*}

כל צורות הזהות הקולקטיבית שקיבלו הכרה — "מעמד הפועלים" או הפרדציה של האיגודים המקצועיים (CGT), "בעלי המלאכה", הפקידות הבכירה [cadres], בוגרי בתי הספר היוקרתיים [agrégés] וכו' — כולן תוצרים של תהליך גיבוש קולקטיבי ארוך ואיטי. כל אחד מגופים ייצוגיים אלה, המעניקים קיום לגופים שהם מייצגים, אמנם אינו תוצר מלאכותי לחלוטין — אחרת היה כינונם נכשל; אך הם חבים את קיומם לשורה של מוסדות שאינם אלא המצאות היסטוריות — סימן רשום, *sigillum authenticum* כמו שהיו אומרים מלומדי המשפט הכנסייתי — חותם או חותמת גומי, משרד ומזכירות המחזיקה בזכות החתימה הבלעדית בשם הגוף האמור ובסמכות המלאה לפעול ולדבר בשמו (*plena potentia agendi et loquendi*) כן הלאה.^{*} בתור תוצר של מאבקים שהתרחשו בשדה הפוליטי ומחוצה לו, ובייחוד על השלטון במדינה, ייצוג זה חייב את מאפייניו הייחודיים להיסטוריה המיוחדת של השדה הפוליטי ושל המדינה (מה שמסביר, למשל, את ההבדלים בין ארצות שונות מבחינת הייצוגים של החלוקות החברתיות העיקריות, ולכן גם מבחינת הקבוצות המיוצגות). כדי לא ליפול בשבי ניסיונה של כל קבוצה להציג את עצמה כתוצר טבעי ובכך לספק לעצמה לגיטימציה ולהצדיק את קיומה, צריך לשחזר בכל מקרה ומקרה את העבודה ההיסטורית שיצרה את החלוקות החברתיות ואת הדרך שבה הן נתפסות. הגדרה הולמת של העמדה החברתית היא כזו המאפשרת לחזות באופן המוצלח ביותר את

* בורדיה מכנה בשם hysteresis את כוח ההתמדה של מבנים, שהתעצבו בתנאים נתונים, לאחר שתנאים אלה השתנו. הוא משתמש במונח כדי לסמן היעדר סינכרוניזציה בין מרכיבים שונים של העולם החברתי, למשל העובדה שציפיות האנשים יכולות להשתנות בקצב שונה מאשר היצע המשרות שביחס אליו התעצבו הציפיות הללו, כך שברגע נתון חלק מהם עשוי ליישם על העולם החברתי דפוסי פעולה וקליטה שתואמים מצב קודם שלו.

** כולם ביטויים ייחודיים הלקוחים מן ההיסטוריה החברתית והפוליטית של החברה הצרפתית: CGT הוא הפרדציה של האיגודים המקצועיים המקורבת באופן מסורתי למפלגה הקומוניסטית; בעלי המלאכה או האומנים מסמנים קטגוריה חברתית מיוחדת אשר לה ייחסו אתוס והתנהגות פוליטית ייחודיים; cadres הוא הכינוי לאנשי הצווארון הלבן והפקידות הגבוהה; agrégé הוא מי שעמד בבחינות ה-agrégation היוקרתיות, קרש קפיצה עיקרי לעמדות חשובות באליטה, בין האקדמית ובין הפוליטית.

* החל במאה ה-12 התגבשה בכנסייה מערכת משפט כנסייתית — המשפט הקנוני, שכללה בתי משפט כנסייתיים המאורגנים בערכאות, קודיפיקציה של המשפט ושל כללי הפרוצדורה, וגוף מלומדים שהורו את המשפט הקנוני באוניברסיטאות והעניקו הסמכה לעוסקים בו. בהמשך הטקסט עושה בורדיה שימוש נרחב במטבעות הלשון ובמושגים הלקוחים מעולם המשפט הקנוני של ימי הביניים, ובמיוחד בהגדרת המוסד כגוף מלאכותי בעל אישיות משפטית, שיש אנשים המחזיקים בסמכות לדבר ולפעול בשמו (*potentia agendi et loquendi*) ומחזיקים בחותמת האותנטית מטעמו (*sigillum authenticum*).

הפרקטיקות והייצוגים של המחזיק בה; אבל אסור להעניק למה שפעם קראו *état*,** כלומר לזהות החברתית (המזוהה היום במידה גוברת והולכת עם הזהות המקצועית) את מעמד היש במטפיזיקה העתיקה, כלומר לתפוס את הזהות החברתית כמהות, שממנה נגזרים כל היבטי הקיום ההיסטורי (בהתאם לנוסחה *operatio sequitur esse*).*** כדי להימנע מכך, צריך תמיד להזכיר שאותו סטטוס – ואיתו גם ההביטוס שמתפתח בו – הם תוצרים של ההיסטוריה, וההיסטוריה, במידה זו או אחרת של קושי, עשויה גם לשנות אותם.

המעמד כדימוי וכרצון

כדי לקבוע איך נוצר ומתמסד עצם הכוח ליצור ולמסד שבו מחזיקים דוברים מוסמכים (כגון מנהיגי מפלגות או איגודים מקצועיים), לא די לקחת בחשבון את האינטרסים הספציפיים של תיאורטיקנים או דוברים-מטעם ואת הזיקות המבניות הקושרות אותם אל שולחיהם. יש לנתח גם את הגיון תהליך המיסוד עצמו, הנתפס ומתואר בדרך כלל כתהליך של האצלת סמכות, שבו מקבל הנציג מן הקבוצה את הכוח לכונן את הקבוצה. בנקודה זו, בשינויים הדרושים, אפשר ללכת בעקבות ההיסטוריונים של המשפט (קנטורוביץ, פוסט, ואחרים),**** המתארים את המסתורין של ה"כהונה" – ה-*mysterium* של ה-*ministerium* – משחק מילים היקר ללבם של חכמי המשפט הקנוני.* את טבעו המסתורי של תהליך חילופי המהות,** שבו הופך הדובר לקבוצה שלה הוא נותן ביטוי, אי-אפשר לפצח אלא בעזרת ניתוח היסטורי של היווצרותו ותפקודו של הייצוג, שבאמצעותו יוצר הנציג את הקבוצה ההופכת אותו לנציגה. הדובר, שהוענקה לו מלוא הסמכות לדבר ולפעול בשם הקבוצה – ובראש ובראשונה

** *état* הוא מצבו החברתי של אדם, וגם השדרה שאליה הוא משתייך (אצולה, כמורה וכן הלאה), הסטטוס שלו (רווק, נשוי, בגיר) וכן הלאה.

*** ההנחה היסודית בפילוסופיה של תומאס מאקינאו (Thomas Aquinas, 1225–1274) שלפיה הפעולה הולכת אחר ההווה, שכן עצם הווייתו של משהו היא אופן פעולתו.

**** ארנסט קנטורוביץ (Ernst H. Kantorowicz, 1895–1963) היה מן ההיסטוריונים החשובים של ימי הביניים; בהקשר הדברים הבאים ראו במיוחד את ספרו על *גופו הכפול של המלך* וכן את אוסף מאמריו החשובים (Kantorowicz 1957; 1965). מאמריו המרכזיים של ההיסטוריון גיינס פוסט (Gaines, Post 1902–1987), העוסקים בהיסטוריה של המשפט, מכונסים בקובץ Post 1964.

* משחק מילים: *ministère* הוא "כוח", מי שמכהן בקודש" וגם "שר, מי שמכהן בתפקיד רשמי" (השווה באנגלית: *minister*). *ministerium* מציין בימי הביניים הן "שירות, משרה, תפקיד" (ובפרט תפקיד הכהונה), והן את תפקידו הייחודי של הכהן הקתולי – ביצוע סקרמנט לחם הקודש, ההופך במהלכו לגופו של ישו. על המסתורין של הסקרמנט מתבסס מעמדו של הכהן המבצע אותו, המבדיל אותו מן ההדיוטות, המאמינים הפשוטים.

** בנס חילופי המהות (*transsubstantiation*) הופך הכהן הקתולי במהלך סקרמנט סעודת האדון את הלחם והיין לגופו ודמו של ישו. מבחינתו של בורדיה, הנס הפוליטי עיקרו בכך שהנציג המוסמך בורא בכוח מילותיו את עצמו כנציג הקבוצה וכך גם את הקבוצה עצמה, שלא היתה לה ממשות עד שלא ניתן לה ייצוג.

לפעול על הקבוצה בעזרת מילת הקסם, הסיסמה — הוא התחליף של הקבוצה, שיש לה קיום אך ורק דרך ייפוי כוח כזה. הדובר הוא האנשה של אישיות פיקטיבית, של פיקציה חברתית, וככזה הוא מסוגל לחליץ את אלה שהוא מתיימר לייצג ממצבם כיחידים נפרדים ולאפשר להם לדבר ולפעול דרכו כאיש אחד. בתמורה לכך הוא מקבל את הזכות לראות את עצמו כקבוצה עצמה, לדבר ולפעול כאילו הוא אכן קבוצה שהתגלמה באדם: *Status* "I'État c'est moi", *est magistratus* ("המדינה זה אני"), "האיגוד חושב ש..." וכן הלאה. המסתורין של תפקיד הכוהן הוא אחד המקרים של מאגיה חברתית, שבה חפץ או אדם הופכים למשהו שאינו הם עצמם, כך שאדם (ש' בממשלה, הגמון, שליח, חבר פרלמנט, מזכ"ל וכיוצא באלה) עשוי להזדהות ולהיות מזוהה עם שורה של בני אדם (העם, הפועלים וכדומה) או עם ישות חברתית (האומה, המדינה, הכנסייה, המפלגה). המסתורין של הכהונה מגיע לשיאו כאשר הקבוצה מסוגלת להתקיים אך ורק באמצעות יפוי הכוח שניתן לדובר, אשר נותן לה קיום בכך שהוא מדבר בשמה, כלומר לטובתה ובמקומה. אז הושלם המעגל: הקבוצה נוצרת על ידי האדם המדבר בשמה, ונתפס לפיכך כמקור הכוח שהוא מפעיל על אלה שהם מקורו האמיתי של כוח זה. יחס מעגלי זה הוא מקורה של אשליית הכריזמה, אשר במקרי הגבול גורמת לכך שמיפיה הכוח יכול להיתפס בעיני אחרים ובעיני עצמו כ-*causa sui*, כסיבת עצמו.*** מקורו של הניכור הפוליטי הוא בכך שהאנשים המבודדים זה מזה (בייחוד כאשר הם מחזיקים בנכסים סמליים מועטים) אינם יכולים לכוון את עצמם כקבוצה (כלומר, להפוך לכוח המסוגל להשמיע את דברו בשדה הפוליטי), אלא על ידי כך שינשלו את עצמם לטובתו של איזה מנגנון. במילים אחרות, צריך תמיד להסתכן בנישול עצמי פוליטי כדי להינצל מהנישול הפוליטי. מרקס קורא פטישיזם למה שמתרחש כאשר "יצירי רוחו של האדם נראים כאילו ניחנו בחיים משל עצמם";* עיקרו של הפטישיזם הפוליטי נעוץ בדיוק בכך שערכו של היחיד שעבר ראפיקציה, יציר הרוח האנושית, נראה ככריזמה — כלומר נתפס כתכונה אובייקטיבית מסתורית של אותו אדם — קסם חמקמק, מסתורין שאי־אפשר לנקוב בשמו. בין המכהן בתפקיד — אם בתפקיד כנסייתי ואם בכהונה פוליטית — לבין הקבוצה שורר יחס של מטונימיה: בתור חלק מן הקבוצה, הוא מתפקד כסימן המייצג את כלל הקבוצה. בתור תחליף ממשי לחלוטין של ישות סמלית לחלוטין, הוא מעודד מה שרייל היה קורא "טעות בקטגוריה",** הדומה לטעותו של הילד, שראה חיילים עורכים מפקד גדודי, ושאל היכן הגדוד. בעצם קיומו הנראה לעין הוא הופך סדרה הטרוגנית של יחידים נפרדים לאישיות משפטית, הופך *collectio personarum plurium* [אוסף של אנשים רבים] ל-*corporatio* [גוף], לאישיות מלאכותית, ובאמצעות גיוס התמיכה והפגנתה הוא יכול גם לגרום לכך שגוף זה ייתפס ככוח פועל חברתי.

*** בתיאולוגיה הנוצרית של ימי הביניים זהו אחד האטריבוטים המיוחדים של האל, אשר בניגוד לכל

הברואים נחשב ל-*causa sui*, סיבת עצמו, סיבת כל הדברים שאין לה כל מסובב מחוצה לה.

* ראו: מרקס, *הקפיטאל*, כרך ראשון, פרק ראשון, יחידה 4: 86 (1867) 1971. Marx.

** ראו Ryle 1949.

הפוליטיקה היא הזירה בה"א הידיעה של הפעולה הסמלית – הפעולה המתבצעת באמצעות סימנים, שביכולתם לייצר דברים חברתיים, ובייחוד קבוצות. הודות לאפקט המטפיזי העתיק ביותר של כל מערכת סימבולית – האפשרות להתייחס לכל מסומן (אלוהים או האין) כאילו היה בעל קיום ממשי – הייצוג הפוליטי מייצר שוב ושוב בכל רגע ורגע וריאציות של הטיעון בדבר מלך צרפת הקרח, החביב כל כך על הלוגיקנים;*** כל היגד פרדיקטיבי, שנושאו הוא "מעמד הפועלים", מסווה קביעה אונטולוגית (מעמד הפועלים קיים). ובכלל, כל ההיגדים שנושאים הם שם קיבוצי – "עם", "מעמד", "אוניברסיטה", "בית ספר", "מדינה" וכדומה – מניחים שבעיית עצם קיומה של הישות הנדונה כבר פתורה ומעלימים מן העין את "אחיזת העיניים המטפיזית", שאותה ניתן היה לבקר בוויכוח האונטולוגי. הדובר – בדברו על הקבוצה ובמקומה של הקבוצה – מניח באופן בלתי מורגש את קיום הקבוצה הנדונה ומכונן אותה באמצעות אקט מאגי, המהווה חלק בלתי נפרד של כל אקט מתן שם. לכן יש צורך בביקורת התבונה הפוליטית – הנוטה מעצם טיבה לשימושים לרעה בשפה, שהם גם בהכרח שימושים לרעה בסמכות – אם מבקשים להציב את השאלה שכל סוציולוגיה צריכה לפתוח בה, כלומר השאלה בדבר קיומם ואופני קיומם של קולקטיבים.

מעמד קיים בתנאי – ואך רק בתנאי – שנציגים המחזיקים בסמכות המלאה לפעול בשמו (*plena potestas agendi*), מוסמכים וחשים שהם מוסמכים לדבר בשמו – בהתאם למשוואה הידועה, "המפלגה היא מעמד הפועלים", או "מעמד הפועלים הוא המפלגה". נוסחה זו משתקת את המשוואה של מלומדי המשפט הכנסייתי: "הכנסייה היא האפיפיור (או ההגמונים), האפיפיור (או ההגמונים) הוא הכנסייה" – וכך מביאה לידי קיום את המעמד ככוח ממשי בשדה הפוליטי. אופן קיומו של מה שבחברות רבות (כמובן בנוסחים שונים) מכונה כיום "מעמד הפועלים" הוא פרדוקסלי לגמרי: זהו סוג של קיום שבמחשבה, הקיים במחשבתם של חלק גדול מאלה המסווגים כפועלים, אבל גם במחשבתם של אלה התופסים את העמדות המרוחקות ביותר מהם במרחב החברתי. קיום זה שקיבל הכרה כללית כמעט מבוסס בעצמו על קיומו של מעמד הפועלים המיוצג, כלומר על קיומם של מנגנונים פוליטיים, איגודים מקצועיים ודוברים מוסמכים, שיש להם אינטרס חיוני להאמין שהוא אכן קיים ולגרום הן לאלה המזדהים אתו והן לאלה שמבקשים להיבדל ממנו להאמין בכך. הם מסוגלים גם לדובב את "מעמד הפועלים", להעלות אותו באוב כפי שפונים לרוחות, לקרוא לעזרתו כפי שפונים לאלים או לקדושים; אפשר אפילו להציג אותו באופן סמלי באמצעות ההפגנה, מין היערכות תיאטרלית של המעמד המיוצג, כשמן הצד האחד ניצב כל גוף הנציגים המקצועיים, עם הסמלים המכוננים את קיומם, ומהצד השני – חטיבת המאמינים המשוכנעים ביותר, שבעצם נוכחותם מאפשרים לנציגים להפגין את ייצוגיותם.

*** האמירה "המלך הנוכחי של צרפת קרח", המניחה שמלך צרפת קיים.

זהו מעמד הפועלים "כרצון וכדימוי" (בלשון חיבורו המפורסם של שופנהאואר); * אין כל קשר בינו לבין המעמד בפעולה, כקבוצה ממשית המגויסת בפועל, שאת דמותו התוותה המסורת המרקסיסטית. אך אין הוא פחות ממשי משום כך אלא משתייך לאותה מציאות מאגית אשר מגדירה מוסדות כפיקציות חברתיות (כפי שטענו אמיל דורקהיים ומרסל מוס). זהו "גוף מיסטי" של ממש, ** שנוצר במהלכה של עבודה היסטורית כבירה של המצאה בתיאוריה ובמעשה, שראשיתה בעבודתו של מרקס עצמו; גוף זה נוצר מחדש ללא הפסק במאמץ ובהקרבה, הדרושים כדי לייצר ולשעתק הן את האמונה והן את המוסד שנועד להבטיח את שעתוק האמונה. הוא קיים בתוכו ובאמצעותו של גוף הנציגים, המעניקים למעמד כושר דיבור ונוכחות נראית לעין, ובאמצעות האמונה בקיומו, שאותה מצליחים הנציגים המחזיקים בייפוי כוח מלא להשליט הודות לעצם קיומם ולייצוגיהם, ועל בסיס זיקות הקושרות אובייקטיבית את חבריו של אותו "מעמד על הנייר" זה לזה כקבוצה אפשרית וסבירה.¹³

הצלחתה ההיסטורית של התיאוריה המרקסיסטית — התיאוריה החברתית הראשונה בעלת יומרה מדעית שמימשה את עצמה בעולם החברתי באופן מלא כל כך — מובילה אפוא לכך שאותה תיאוריה של העולם החברתי המסוגלת פחות מכל האחרות לשלב בתוכה את אפקט התיאוריה (אפקט שהמרקסיזם עצמו מימש יותר מכל תיאוריה אחרת) מהווה כיום את המכשול הרציני ביותר לפיתוחה של תיאוריה הולמת של העולם החברתי, למרות שבזמנים אחרים היא תרמה לכך יותר מכל תיאוריה אחרת.

ביבליוגרפיה

- בורדיה, פייר, 2005 (1976). "על כמה מתכונות השדה", תרגום: ניצה בן-ארי, עריכה מדעית: גדי אלגזי, בתוך: פייר בורדיה, *שאלות בסוציולוגיה*, תל-אביב: רסלינג, עמ' 113–119.
- , 2005 (1980). "המטמורפוזה של הטעם", תרגום: ניצה בן-ארי, עריכה מדעית: גדי אלגזי, בתוך: פייר בורדיה, *שאלות בסוציולוגיה*, תל-אביב: רסלינג, עמ' 155–164.
- Benveniste, Émile, 1973. *Indo-European Language and Society*, trans. Elizabeth Palmer and Coarl Gables, Florida: University of Miami Press.
- Bourdieu, Pierre, 1972. *Esquisse d'une théorie de la pratique*, Genève: Droz.

* ראו (Schopenhauer 1888 (1819).

** בימי הביניים התיכוניים החלה הכנסייה להגדיר את עצמה כ"גוף המיסטי" של ישו העומד בראשה; לאחר מכן הועתק הכינוי ללחם הקודש, ההופך לגופו ודמו של ישו במהלך סעודת האדון. בחיבוריו הראה קנטורוביץ כיצד שימשה תפיסה זו את המלוכה לבניית תפיסת הממלכה עצמה כגוף מיסטי שבראשו עומד השליט.

¹³ לניתוח אנלוגי של היחס בין קבוצת השארות "על הנייר" לבין קבוצת השארים הפרקטית בתור "רצון ודימוי" ראו Bourdieu 1972; 1980.

- , 1979. *Algeria 1960*, trans. Richard Nice, Cambridge: Cambridge University Press.
- , 1980. *Le sens pratique*, Paris: Minuit.
- Bourdieu, Pierre, Alain Darbel, Jean-Paul Rivet and Claude Seibel, 1963. *Travail et travailleurs en Algérie*, Paris and Den Haag: Mouton.
- Darnton, Robert, 1971. "The High Enlightenment and the Low-Life of Literature in Pre-Revolutionary France," *Past & Present* 51: 81–115.
- Gillispie, Charles Coulston, 1980. *Science and Polity in France at the End of the Old Regime*, Princeton: Princeton University Press.
- Kantorowicz, Ernst Hartwig, 1957. *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton: Princeton University Press.
- , 1965. *Selected Writings*, New York: J. J. Augustine.
- Marx, Karl, 1969 (1843). "Zur Kritik des Hegelschen Staatsrechts," in *Marx-Engels Werke* 1, Berlin: Dietz.
- , 1971 (1867). *Das Kapital: Zur Kritik der politischen Ökonomie* 1, in *Marx-Engels Werke* 23, Berlin: Dietz.
- Post, Gaines, 1964. *Studies in Medieval Legal Thought*, Princeton: Princeton University Press.
- Ryle, Gilbert, 1949. *The Concept of Mind*, New York: Barnes and Noble.
- Schopenhauer, Arthur, 1988 (1818–1858). *Die Welt als Wille und Vorstellung*, in *Sämtliche Werke*, Mannheim: Brockhaus.
- Spitzer, Leo, 1948. "Linguistic Perspectivism in *Don Quijote*," in *Linguistic and Literary History*, New York: Russell & Russell, pp. 1–40.
- Weber, Max, 1978. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, ed. Guenther Roth and Claus Wittich, Berkeley: University of California Press.
- , 1985. *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriß der verstehenden Soziologie*, 5th edition, ed. Johannes Winckelmann, Tübingen: Mohr.

